

Karasszon Dénes

Sárospatak az orvostörténelemben

Sárospatak a magyar honfoglalás korára vezeti vissza legendás eredetét. Eszerint Ketel (Kötöny) vezér itt segítette meg Árpád fejedelmet, s jutalmul kapta ezt az országrészt. Midőn birtokát bejárva Sárospatakra érkezett, elébe járultak a Múzsák s kérték, hagyná meg nekik e vidéket lakhelyül. Sárospatak azóta is a Múzsák lakóhelye. Történelmi várkastélya mellett – a címerében a múzsák emlékét idéző harsonás angyalt ábrázoló – Sárospatak és iskolája történetében sokat olvashatunk a protestantizmus, a magyar nyelv, a közép- és főiskolai oktatás ápolása és fejlesztése terén elért nagyszerű eredményekről, s azokról a kitűnő személyekről: pártfogókról, tanárokról, volt diákokról, akik kimagasló jelentőségre emelkedtek hazánk és az egyetemes művelődés történetében. Külön fejezetet jelent az iskola történetében Comenius itteni működése (1650-1654). Említhetjük, hogy hazánkban itt tanítottak először kísérletes fizikát (1708). Hatalmas szolgálatot tett a Kollégium a reformáció ügyének 1783-ban, amikor 57 ifjú lelkészt küldött Csehországba, ahol a "türelmi rendelet" hatására akkor kelt új életre a protestantizmus. A teológiai és a jogakadémia, a hatalmas könyvtár, a nagyszerű nyomda mind a nemzeti és az egyetemes európai művelődés bástyájává emelték Sárospatakot.

A Múzsák eme lakhelyét híressé tevő – csupán érintőlegesen említett – eredmények közül most egy ritkábban emlegetett, ám semmivel sem kevésbé jelentős tudományág, az orvostudomány Sárospatakhoz kötődő nevezetességeivel kívánunk foglalkozni. Emlékeztetőül érdemes felidézni, hogy a görög mitológiában a kilenc múzsának vezetője is volt: Apollo, akit ezért musagetesnek (múzsavezetőnek) neveztek. "Vates et medici unus Apollo favet" – mondták a rómaiak, s tudták, hogy Apollo atyja volt Asklepiosnak, a gyógyítás kígyós bottal ábrázolt görög/római istenének. Ezek után könnyebben megértjük, miért éppen egy orvosdoktor, Balsaráti Vitus János nevéhez fűződik az 1531-ben létrehozott sárospataki triviális iskola Collégiummá fejlesztése (1550).

Balsaráti Vitus János – akinek korszakos jelentőségű működéséből most kizárólag az orvostörténelmi jellegű részeket emeljük ki, hiszen életútját éppen a Zempléni Múzsában mutatta be Koncz Sándor – miután Wittenbergben a bölcsészdoktori fokozatot megszerezte, tanítómestere, Melanchton ajánlásával Itáliába ment, ahol Padua és Bologna egyetemén végzett tanulmányai alapján orvosdoktorrá avatták. A kitűnő képességű ifjú orvost hamarosan IV. Pál pápa hívta meg udvarába. Itt a híres Cesalpinótól sajátította el magas szintű gyógynövénytanú tudását és ismerkedett meg a járványtan reformátorának, Fracastoronak tanításaival. Sárospatak urának, Perényi Gábornak, a

“sárospataki iskola második alapítójának” hívására tért haza és dolgozta ki wittenbergi minta szerinti iskolareformját. Ennek alapján 1550-től már latin és görög nyelvet is oktattak, sőt a tanítóképzés mellett megindult a lelkészképzés. Az 1563-ban kitört és veszedelmesen pusztító pestis elleni küzdelemben szerzett és *De remediis pestis prophylacticis* címmel 1564-ben kiadott könyvében összefoglalt tapasztalatai alapján Balsarát – felismerve, hogy a pataki Collegiumnak egyéb feladata is van “ut idonei sacerdotes educarentur” (mint hogy jól képzett lelkészeket neveljen) – hozzákezdett tanítványai rendszeres egészségvizsgálatához, egyben az alapvető orvosi és egészségügyi ismeretekbe való bevezetéshez. Ennek elősegítésére Magyar Churgia, a seb gyógyításának mesterségéről írt négy Könyvek címmel könyvet is írt, amely a tudós orvostörténész Weszprémi István szerint az első magyar sebészeti mű. Sajnos csupán kéziratban készült el, a kézirat pedig elveszett, vagy lappang.

Balsarát doktor 1575-ben hunyt el Sárospatakon. Halála után a pataki iskolát átszervezték. A wittenbergi iskolarendszer helyébe Csanaki Máté orvosdoktor, sárospataki tanár működése nyomán a heidelbergi lépett, a Balsarát által megindított fejlődés azonban így is jó irányban haladt tovább annyira, hogy az 1606-ban megtartott kassai országgyűlésen már az egyetemmé válás igénye is fölmerült. Ennek szükségességét az 1650-ben Sárospatakra érkezett európai hírű pedagógus, Comenius is hangoztatta, felpanaszolva a bölcseleti, a jogi és az orvostudományi ismeretek oktatásának hiányát.

Az idők később sem kedveztek a pataki iskola egyetemmé fejlődésének, a Múzsák azonban – úgy látszik – figyelmen kívül hagyták a változó történelmi korszakok vallási, politikai és gazdasági nehézségeit és változatlanul keltettek érdeklődést tehetséges pataki diákokban a medicina ismereteinek elsajátítása iránt. A fentebb említett Csanaki Máté pl. a Rühösség dicső himnusza (1627) c. – a rüh-atkához latin nyelven írt csúfondáros “dicsőítő” költeményével a hazai encomium irodalomnak vált megalapítójává. Neves sárospataki tanár-orvosként ismerjük Valerius Dávid és Köpeczi János nevét. Utóbbi mint a drágakövek gyógyhatásának ismerője, később Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek lett udvari orvosa és Bornemissza Anna fejedelemasszony számára szerelt fel egy patikaládát. Ugyancsak Sárospatakhoz kötődik a kiváló erdélyi orvos-dinasztiaként híressé vált Pataky család eredete: ők büszkén viselték származási helyükre utaló “sárospataki” előnevüket. A Múzsák csókjával homlokán lett a 18. század végén Moszkvában udvari orvos, az anatómia és sebészet professzora, a moszkvai Orvosi és Természettudományi Társulat elnöke a volt pataki diák Kereszturi Ferenc. Tudjuk, hogy egészségügyi tárgyú iskolai színjátékot rendezett diákjaival a jeles pataki orvos Paksi Szatmári Pál, és Sárospatakhoz kötődik az 1794-ben kelt és ezáltal hazánkban a legelső iskolaorvosi jelentés, amelyet Tóth-Pápay Mihály, a Sárospataki Református Kollégium tanár-orvosa, egyben országunk első iskolaorvosa készített; ugyancsak 1794-ben világi gyógyszerár is létesült Sárospatakon. Az iskolaegészségügy történetében kimagasló jelentőségűvé vált a Kollégium iskolaor-

vosa egyben természettan tanára, Soltész János doktor működése. Iskolai egészségtan c. tankönyvét 1839-től az egész egyházkerület iskoláiban kötelező tankönyvként használták. Medicina pauperalis azaz Népszerű Orvostudomány című könyvével pedig az egészségügyi felvilágosításnak is apostolává vált. Külön hangsúlyt érdemel, hogy Soltész doktor készítette el országunk első iskolakórházának tervét. A megvalósítás már utódának, az Iskolai Kórház-Egyletet is létrehozó dr. Raisz Gedeon érdeme; ugyancsak ő alapította meg a Kollégiumi Betegsegélyező Egyletet is. Pataki diákból lett orvosdoktor – többek között – Kováts Mihály, a magyar orvosi szókincs szótárba gyűjtője; Almási Balogh Pál, aki az ugyancsak volt pataki diáknak, Kossuth Lajosnak volt háziorsosa; Duka Tivadar, a bengáliai angol hadsereg orvos-ezredese, Kőrösi Csoma Sándor pártfogója, támogatója és műveinek Angliába mentője; Czákó Kálmán, a hajdani Állatorvosi Akadémia kórbonctan professzora; édesatyja révén Sárospatakhoz kötődött Nádaskay Béla orvosdoktor, ugyanezen intézmény anatómus professzora; Király Kálmán, a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen a bőrgyógyász professzora. A sárospataki diákból lett valamennyi híres orvos nevének, működésének felsorolása természetesen meghaladná jelen írás kereteit; megtette ezt az iskolaigazgató fiaként is pataki diákból lett jeles orvostörténész, diósadi Elekes György, legújabban pedig nagyszerű könyvében Kődöböcz József. Ehelyett inkább arra kívánok emlékeztetni, hogy a hazai orvospérezés megindulása (Nagyszombat, 1769) előtt a protestáns ifjak Bécsben még nem szerezhettek orvosdoktori képesítést: más országok egyetemeire kellett menniük. A pesti egyetem orvosi kara is sokáig távolinak bizonyult Patak neveltjei számára, ezért – a lelkészekhez, tanárokhoz, jogászokhoz képest – viszonylag kevesebben választották az orvosi hivatást. Sokat javult a helyzet a Debreceni Tudományegyetem orvosi karának megnyitásával (1918. október 19.), ettől kezdve a debreceni orvostanhallgatók között öröndetes emelkedést mutat a volt pataki diákok száma. Közülük most – születésének 75. évfordulója alkalmából – emeljük ki az öt évvel ezelőtt, 1996. december 13-án elhunyt Szabó Gábor orvosprofesszor, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának nevét. Sárospattakkal összeforrt különös sorsa fényes példája ellentmondásos korunk gyötrelmeinek és reményeinek.

Szabó Gábor Sárospattakon született. Szülei mindketten orvosok és – történetesen – mindketten zsidók voltak, akik a Magyarország német megszállását követően megindult deportálás elől az öngyilkosságba menekültek. Előbb azonban két gyermeküket Sárospatak környéki parasztknál biztonságba helyezték: a közszeretnek és közmegebecsülésnek öröndő orvos-házaspár gyermekeinek rejtegetését a tanyán gazdálkodó parasztcsalád erkölcsi kötelességének tekintette. A fiúk így átvészelték az üldöztetés rémkorszakát, az öket rejtegetők pedig – sok hozzájuk hasonló, ismeretlen társukkal együtt – fényes bizonyítékát adják a magyarság ellen oly gyakran hangoztatott antiszemizmus vádjá igazságtalanságának és tarthatatlanságának.

A II. világháború befejeződése az üldöztetés sötét korszakának végét is meghozta:

Szabó Gábor befejezhette – természetesen a pataki alma materben – középiskolai tanulmányait, majd szülei hivatásának folytatójaként a Debreceni Orvostudományi Egyetem hallgatója lett. A Múzsák itt sem hagyták cserben: már orvostanhallgatóként egyetemi demonstrátor, diplomás orvosként aspiráns, és hamarosan kandidátusként (1956) előbb Vályi-Nagy Tibor gyógyszeres intézetében antibiotikum kutatásokkal foglalkozott, majd docensi kinevezése (1959) után hamarosan a számára újonnan szervezett Biológiai Intézet professzora lett (1963). Magasra ívelő pályafutása során kutatásaival intézetét a genetika és a molekuláris sejtbiológia egyik hazai bázisintézetévé fejlesztette. Kimagasló tudományos eredményei és széleskörű szakirodalmi működése alapján elnyerte az akadémiai doktori fokozatot (1973), majd még ebben az évben az MTA levelező, végül rendes tagjává is megválasztották (1982). Többször vett részt külföldi tanulmányutakon, külföldi tudományos szervezetek és társaságok választották tagjai sorába. Sorra érték a megtiszteltetések és kitüntetések: az Egyetem rektora, a Magyar Genetikusok Szövetségének megalapítója és első elnöke; elnöke, majd tiszteletbeli elnöke a Magyar Humángenetikai Társaságnak; elnöke az MTA Genetikai Bizottságának; részt vett az Egészségügyi Világszervezet (WHO) Főigazgatói Tanácsadó Testületének munkájában. A nemzetközi hírű tudóst Debrecen város díszpolgárává is megválasztották, de Sárospatakról ekkor sem feledkezett meg: a Pataki Diákok Debreceni Baráti Köre az ő segítségével talált otthonra a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában.

A gazdag életmű szakmai részleteinek és elismertségének további aprólékos felsorolása természetesen messze túlnőne jelen visszatekintésünk keretein. Szabó Gábor emlékét felidézve azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a sárospataki iskola is nem egyszer átélte az üldöztetések és a bujdosás korát. A sok nehézség között kivívott felemelkedés után Trianon még jogakadémiájától is megfosztotta a "Bodrogszparti Athént", Klebersberg Kunó segítségével fejlődhetett a Sárospataki Református Főiskola újból európai hírű oktatási és művelődési központtá. A vallás- és erkölcsellenes rombolás azonban néhány évtized alatt szétzúzta mindazt, amit az ősök csaknem egy fél évezred alatt felépítettek. A kibontakozáshoz erőt a Balsarédi Vítus Jánosok, Csanaki Máték, Duka Tivadarok és Szabó Gáborok példájából meríthetünk.

Az ő küzdelmes, de eredményes életük újból emlékeztessen bennünket arra, hogy a reformáció a megújulást, a protestantizmus az elutasítást jelenti. A hagyományok ápolását tiszteletben tartva, a megújulásnak kell meghoznia az iskolának mind a szellem-, mind a természettudományok ama szükséges rekonstrukcióját, amely korunk fejlődésének záloga, az elutasítás pedig érvényesüljön a romboló eszmékkel szemben. Az egészségnevelés és egészségtan oktatás jelentőségét az iskola hajdani kiváló orvos-tanárai már régen és az országban elsőként felismerték és meg is valósították. Az eredményt a kezük alatt felnőtt és híressé vált tanítványok – köztük orvosok – egész sora bizonyítja. A pataki iskola címerében szereplő angyal pedig jelképe annak a pataki szellemiségnek, amely örök, és amelyet a Múzsák lakóhelyévé vált Sárospatak neveltjei – bárhová kerülnek is a világban – mindenhová magukkal visznek.